

13. Левицький Д. УНДО проти нових польських законопроектів. Діло. 18.03.1932. Ч. 59. С. 3.
14. Павлів І. Освітня політика Польщі на західноукраїнських землях 1918-1939 рр. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2011. Вип. 2. С. 232.
15. Левицький Д. Положення українського народу в Польщі. Діло. 6.11.1933. Ч. 293. С. 1.

References:

1. Semchyshyn, M. (1993). Tysiacha rokov ukraïnskoï kultury. Istorychnyi ohliad kulturnoho protsesu. [A thousand years of Ukrainian culture. Historical overview of the cultural process]. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Kurlyak, I. (2000). Klasychna osvita na zakhidnoukraïnskykh zemliakh (KhIKh – persha polovyna KhKh stolittia). Istoryko-pedahohichnyi aspekt. [Classical education in the western Ukrainian lands (XIX - first half of the XX century). Historical and pedagogical aspect]. Ternopil. [in Ukrainian].
3. Pidhirsky, S. (1924). Kresova industriia. [Kresova industry]. *Dilo (Work)*, 288, 2. [in Ukrainian].
4. Fedortsiv, F. (1922). Proty vandalizmu – yakoiu musyt buty nasha vidpovid. [Against vandalism - what should be our answer]. *Dilo (Work)*, 10, 1, 23, 1. [in Ukrainian].
5. Mudryy, V. (1926). Bez zmin? [No change?]. *Dilo (Work)*, 05, 22, 111, 1. [in Ukrainian].
6. Mudryy, V. (1927). V novii fazi. [In a new phase]. *Dilo (Work)*, 4, 12, 271, 2. [in Ukrainian].
7. Mudryy, V. (1926). Skhidna Lemkivshchyna ta yïi shkoly. [Eastern Lemkivshchyna and its schools], 6, 07, 147, 2. [in Ukrainian].
8. Torzecki, R. (1989). *Kwestia ukraïnska w Polsce w latach 1923-1929*. Kraków. [in Polish].
9. Lishchynsky, I. (1926). Ukraïnske narodne uchytelstvo. [Ukrainian folk teaching]. *Dilo (Work)*, 07, 04, 146, 2. [in Ukrainian].
10. Virnyy, I. (1932). Kilka katehoriï ukraïnskoho narodnoho vchytelstva. [Several categories of Ukrainian folk teaching]. *Dilo (Work)*, 10, 6, 221, 3. [in Ukrainian].
11. Mudryy, V. (1927). E pur si muove... *Dilo (Work)*, 15, 11, 255, 2. [in Ukrainian].
12. Sadowska, J. (1999). *Jędrzejewiczowska reforma oświaty w latach 1932-1933*. Białystok. [in Polish].
13. Levitsky, D. (1932). UNDO proty novykh polskykh zakonoproektiv. [UNDO against new Polish bills]. *Dilo (Work)*, 18, 59, 3. [in Ukrainian].
14. Pavliv, I. (2011). Osvitnia polityka Polshchi na zakhidnoukraïnskykh zemliakh 1918-1939 rr. [Educational policy of Poland in the western lands of 1918-1939]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. (Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk)*, 2, 232. [in Ukrainian].
15. Levitsky, D. (1933). Polozhennia ukraïnskoho narodu v Polshchi. [The situation of the Ukrainian people in Poland]. *Dilo (Work)*, 11, 6, 293, 1. [in Ukrainian].

V. Boiechko

PECULIARITIES OF EDUCATION OF THE UKRAINIAN PEASANTS IN EASTERN GALICIA 1926-1935. ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE NEWSPAPER "DILO"

Introduction. *The studies of state-building and cultural-educational transformations that took place during the existence of the Second Polish Republic are useful for Ukraine as a close neighbor and a partner. From the mid-20s and 30s of the twentieth century in Eastern Galicia, an active policy of the Polonization was unfolding, which was aimed primarily at the cultural and educational sphere. Such policy was pursued under the slogans of protecting Polish state-building interests. The Ukrainian population, in turn, saw this as a threat to their own culture and identity. In the*

pages of Ukrainian periodicals of the interwar period, in particular, the newspaper "Dilo", the most relevant topic was the education of the Ukrainian peasantry, schooling, and teaching in the Ukrainian language.

Purpose. *To find out the peculiarities of the education of the Ukrainian peasantry in Eastern Galicia in 1926-1935 according to the newspaper "Dilo".*

Results. *The publications of "Dilo" on the topic of culture and schooling can be divided into several categories: analytical articles with more general information and a general analysis of the situation of Ukrainian schooling and culture in Poland as a whole or in a particular province; propaganda publications aimed at encouraging the Ukrainian population to support cultural institutions or schools or gymnasiums; articles covering various local cultural events in detail.*

Conclusion. *Features of the cultural and educational process were regularly covered in the publications of the newspaper "Dilo". The main task of the newspaper was to determine the struggle for Ukrainian statehood. The newspaper's editorial staff actively opposed the closure of Ukrainian-language schools and the introduction of Polish-language education. Cultural and educational institutions were the centers of formation and development of Ukrainian national identity in Western Ukraine as a part of the Second Polish Republic.*

Keywords: *peasantry, education, Eastern Galicia, the newspaper "Dilo".*

УДК 94:[323.272:63-051](47) «19»

DOI: 10.31651/2413-8142-2020-24-Kovalova

Н. А. Ковальова

доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та українознавства Українського державного хіміко-технологічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6192-9532>

ВИСВІТЛЕННЯ СЕЛЯНСЬКОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У ПРАЦЯХ ДОСЛІДНИКІВ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовано дослідження науковцями та публіцистами початку ХХ ст. основних аспектів селянського / аграрного питання в Російській імперії. Встановлено такі основні напрями, які перебували в центрі наукового та публічного дискурсу: з'ясування сутності селянського / аграрного питання, соціально-економічних передумов селянської революції, аналіз селянських рухів. Зроблено висновок, що історіографія початку ХХ ст. створила загальну картину селянського питання в Російській імперії.

Ключові слова: *селянство, селянське / аграрне питання, селянська революція, селянська проблематика, селянський рух.*

Постановка проблеми. *Вивчення передумов та особливостей перебігу селянської революції розпочали дослідники початку ХХ ст., які підготували значний комплекс праць із селянської проблематики. Таке зростання наукового та публічного інтересу до аграрно-селянської проблематики було зумовлене комплексом чинників: вивченням стану сільського господарства Російської імперії урядовими комісіями, розробкою політичними партіями*

своїх програм, піднесенням селянського руху та обговоренням селянського питання в Державній думі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Характеристика селянознавчих праць початку ХХ ст. є складником численних дисертаційних, монографічних праць, наукових статей, в яких розкрито різноманітні аспекти життя селянства та розвитку сільськогосподарської галузі: аграрні відносини, діяльність політичних партій, розвиток селянського руху, сутність та суспільно-політичне значення селянського / аграрного питання тощо [див., напр.: 1; 2; 3]. Недостатньо дослідженою проблемою залишається вивчення історіографічної традиції формування уявлень про селянську революцію у Російській імперії.

Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні стану вивчення селянської проблематики початку ХХ ст. кризь призму селянської революції.

Виклад основного матеріалу. Першими кроками в становленні історичних знань із селянського питання на початку ХХ ст. стали статті, підготовлені для науково-популярних збірників, присвячених актуальним суспільним подіям. Підсумки проурядових ініціатив, зокрема характер діяльності повітових комітетів «Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості» (1902–1905 рр.), було проаналізовано в 1904 р. у двотомному збірнику «Нужды деревни» [4; 5]. Об'єктом для дослідження стали комітетські доповіді, записки і журнали, надіслані з 300 повітів Російської імперії, зокрема й від українських губерній. Це видання мало на меті систематизувати і популяризувати для широких верств суспільства діяльність урядової комісії з селянського питання.

Перший том збірника присвячено висвітленню правових і культурних питань, зокрема, правової допомоги населенню, земського самоврядування, стану народної освіти тощо. Юрист і ліберальний публіцист В. Гессен проаналізував причини морального занепаду села й селянства, а також авторитету влади [6]. Основну увагу він зосередив на загальноросійських матеріалах, хоча й наводив рекомендації повітових комітетів Наддніпрянщини про зменшення адміністративної опіки в галузі освіти, розширення свободи друку. І. Страховський, чиновник земського відділу Міністерства внутрішніх справ, охарактеризував основні складники селянського питання: землекористування, податки, управління, правовий та судовий устрій. Він констатував негативний вплив адміністративної опіки і необхідність її відміни та вимогу зрівняння прав селян з іншими станами [7, 124, 143–146]. Потребу останнього актуалізували обидва дослідники.

Другий том збірника «Нужды деревни» присвячено економічним і агрономічним аспектам діяльності «Особливої наради» (земельні потреби села, обшинне землекористування, оренда, фінансова політика держави тощо). Причини селянського зубожіння проаналізував російський економіст, журналіст, неонародник О. Пешехонов [8, 14, 19]. Він простежив надані повітовими комітетами про-

позиції шляхів подолання селянського малоземелля (додаткова прирізка, переселення) й констатував їх вимоги посилення державного втручання до галузі аграрних відносин з метою полегшення умов переходу землі до селян [8, 104].

Ставлення до громадського землеволодіння проаналізував статистик і економіст О. Чупров. Він зауважив відсутність єдиної позиції щодо майбутнього громади: значна частина місцевих діячів виступала за її ліквідацію, дещо менше – за збереження, однак багато комітетів не могли визначитися [9, 125]. О. Чупров дійшов висновку, ідентичного позиції авторів першого тому, про потребу зменшення адміністративної опіки, розширення особистої свободи та суспільної самодіяльності селянства, полегшення доступу до освіти.

Економічні та юридичні аспекти проблеми оренди землі досліджував юрист А. Камінка (один із організаторів партії конституційних демократів). На матеріалах Полтавщини він простежив ставлення до високих орендних цін і констатував поширене серед діячів повітових комітетів переконання законодавчого втручання до галузі орендних відносин [10, 242].

Питання впливу на сільське господарство та становище селянства фінансової політики держави проаналізував земський статистик, публіцист-неонародник М. Анненський. Серед багатьох негативних виявів фінансової політики Російської імперії дослідник зауважив невідповідність системи оподаткування прибуткам селянства, територіальні диспропорції формування та розподілу державного бюджету [11, 590, 638].

Отже, автори збірника провели значну роботу щодо систематизації матеріалів повітових та губернських комітетів із багатьох аспектів селянського питання, виявивши шляхи його вирішення та настрої місцевих діячів, зокрема Наддніпрянщини. Специфіка джерельної бази (уривчастість, вибірковість регіональних джерел) не дали можливості створити повну наукову картину бачення місцевими діячами селянського питання початку ХХ ст. Відчутною рисою збірника були політичні переконання авторів статей.

Суспільний інтерес до роботи «Особливої наради» зумовив появу двотомного збірника «Очерки по крестьянскому вопросу» за редакцією професора Московського університету О. Мануїлова. У першому томі (1904 р.) він систематизував публікації в періодичних виданнях із селянського питання: хроніки селянського життя, проблеми поземельної общини тощо [12]. До другого тому (1905 р.) [13] увійшли газетні статті й записки науковців, призначені для «Особливої наради». Їхні автори аналізували відносини Селянського банку із позичальниками та проблеми селянської оренди землі в Російській імперії. О. Мануїлов зробив спробу з'ясувати розміри орендного фонду, характер селянської оренди, форми орендної плати і дійшов висновку, що орендні відносини у Росії склалися

під впливом закону попиту й пропозиції на землю. Її нестача змушувала селян укладати не вигідні умови оренди на короткий термін, а збитків зазнавало усе сільське господарство [14, 165–166]. У статті широко використано матеріали Наддніпрянщини, зокрема Полтавської і Херсонської губерній. Автор зробив розлогі аналітичні висновки й подав у додатках статистичні матеріали. Стаття О. Мануїлова мала науковий характер, хоча загалом збірник орієнтувався на широкі верстви суспільства.

Різні аспекти селянського питання пореформеного періоду представлені в матеріалах шостого тому збірника «Великая реформа: русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем» – ювілейного енциклопедичного видання, присвяченого 50-річчю селянської реформи (1911 р.) [15]. Автори статей, представники різних політичних течій, проаналізували комплекс проблем: правовий статус селян, громадівське землеволодіння, селянське самоврядування, платежі та повинності селян, їх економічне становище, переселенську політику, вплив земства, стан народної освіти. Юрист О. Леонтьєв дійшов висновку про недостатню увагу держави до селянського законодавства, приниження прав селян, незавершеність реформи [16, 196–198]. О. Пешехонов охарактеризував економічне становище селян пореформеного періоду: землезабезпеченість, податки і платежі, а також місце і роль аграрного питання в програмах політичних партій. Спільною рисою діяльності партій він визначив прагнення до примусового відчуження поміщицької землі [17, 240–243]. Вихід селянського питання до публічного простору і його перетворення на аграрне питання О. Пешехонов пов'язує з початком революції 1905 р., зокрема з розвитком селянського руху у лютому 1905 р. Зміст аграрного питання зводиться ним до сфери земельних відносин [17, 244–246]. Отже, провідною ідеєю ювілейного збірника було перманентне зубожіння селянства. Зазначені статті небагаті регіональними матеріалами, але вони дозволяють створити загальне уявлення про становище селян у Російській імперії.

Суспільний інтерес до селянської проблематики зумовив появу значного обсягу літератури, зокрема навчальних курсів і серйозних наукових досліджень. Сутність аграрного питання (саме так стала трактуватися селянська проблематика) і його зв'язок із суспільною думкою висвітлено у двотомнику економіста О. Кауфмана (один із лідерів конституційних демократів) «Аграрный вопрос в России» (1908 р.). Аграрне питання він ототожнив з селянським, але його вирішення пов'язував із майбутнім Росії, зокрема її громадянськими і політичними свободами. Аграрні виступи вважав найгіршим способом захисту селянами своїх інтересів [18, 3–4, 108]. У першому томі [18] автор проаналізував становище селян на початку ХХ ст. (приріст населення, малоземелля, ціни на хліб, побут, стан здоров'я, економічні умови ведення господарства, шляхи вирішення селянського питання), але утримався від характеристики

тогочасного законодавства. У другому томі [19] О. Кауфман зосередився на з'ясуванні сутності аграрного питання (зводив його до малоземелля) та проаналізував позиції основних течій суспільної думки щодо його вирішення (консервативної, соціал-демократичної, народницької). О. Кауфман використав поняття «аграрна криза», яке трактував як «кризу форм і способів господарства, що віджили свій вік» і стали наслідком умов життя за останні пів століття [19, 8]. Причину селянських бід він вбачав у низькому культурному та господарському рівні сільського населення [19, 164]. Виклад матеріалу можна вважати політично зваженим, хоча автор (ліберал), вів наукові дискусії з дослідниками інших політичних течій. У праці відсутнє географічне структурування та слабо представлені українські матеріали.

Безпосередньо розвиток селянського руху 1900 – 1907 рр. охарактеризував російський соціал-демократ П. Маслов у праці «Аграрный вопрос в России». У першому томі він проаналізував загальні умови розвитку сільського господарства і стан селянського господарства в Росії [20]. У другому томі «Криза селянського господарства і селянський рух» [21] П. Маслов охарактеризував причини, масштаби та наслідки селянської боротьби. Остання, на його думку, мала стихійний характер і кваліфікувалася як «селянський (аграрний) рух», який набув певної організованості завдяки впливові політичних партій. Автор висвітлює дискусії з аграрного питання в Державній думі, проаналізував відносини політичних партій і селянства, зокрема, на прикладі РСДРП. Джерельну базу другого тому склали ухвали сільських сходів, відповіді на анкети Вільного економічного товариства, статистичні збірники, періодика.

Проблемі мобілізації землеволодіння присвячено низку праць дослідників соціал-демократичного напрямку. Секретар Вільного економічного товариства В. Святловський опрацював матеріали статистичного відділу («земельної статистики») при Департаменті окладних зборів. Він ретельно проаналізував процеси в галузі земельних відносин Російської імперії пореформеного періоду, а також у загальних рисах охарактеризував вплив подій 1905–1908 рр. [22]. В окремі розділи В. Святловським виокремлено історіографічний огляд, аналіз джерельної бази, понятійний апарат та методологію дослідження. Й. Дроздов дослідив літературу та джерела з проблеми мобілізації дворянської земельної власності пореформеного періоду (верхньою межею його огляду був 1909 р.) [23]. Його праця мала більше історіографічний характер, а її поява зумовлювалася новою актуалізацією аграрного питання (1917 р.). М. Порш, один із теоретиків українського соціал-демократичного руху, проаналізував еволюцію земельних відносин в українських губерніях у 1877–1905 рр. і окреслив земельні надбання різних соціальних груп [24]. Його праця дуже цінна з точки зору визначення мотивації основних учасників селянської революції в Наддніпрянській Україні.

Дослідники-неонародники головними причинами тяжкого становища селян визнавали руйнування громади, соціальне розшарування та проникнення в село товарно-капіталістичних відносин. Показовою була праця О. Пешехонова «Аграрная проблема в связи с крестьянским движением» (1906 р.) [25]. Її основу склали статті, опубліковані автором на сторінках журналу «Русское богатство» в 1905 р. Він проаналізував селянський рух, його вплив на урядову політику, зміст аграрної реформи.

Отже, найбільше уваги у вивченні сутності аграрно-селянського питання та шляхів його вирішення приділили дослідники ліберальної та соціал-демократичної течії, зокрема, О. Кауфман, П. Маслов. Вони розглянули широкий спектр аспектів селянського життя. Дослідники неонародницької течії зосередили свою увагу на публіцистичній діяльності.

Другим напрямом дослідницької діяльності науковців початку ХХ ст. був селянський рух. Близький до соціал-демократів російський історик та економіст Б. Веселовський проаналізував розвиток селянського руху у 1902 – 1906 рр., вплив на нього політичних партій, Державної думи, вияви руху на місцях, зокрема й у деяких українських губерніях [26]. Праця мала узагальнювальний характер, будувалася на основі хронологічного підходу і не передбачала аналізу селянського руху за регіональним критерієм. Щодо характеристики селянських виступів, Б. Веселовський вживає поняття «селянська революція», до цього властиве партійному середовищу російських соціал-демократів. Зауважуючи стихійний характер селянської боротьби, автор констатує її непередбачуваність: «Селянська революція у нас ще не вичерпала себе...» [26, 170, 172].

Взаємозв'язок аграрного питання й селянського руху досліджував економіст С. Прокопович (кадет). У невеликій праці 1905 р. та більш ґрунтовному дослідженні 1912 р. він зазначив вплив місцевих умов на розвиток селянського руху 1905 р. і виокремив дві його форми: погромницьку і страйкову [27, 7–8; 28, 29]. Дослідник розглянув питання про соціально-економічні причини й наслідки селянського руху, а також основні напрями державної політики (діяльність Селянського банку, виселення на хутори). Він дійшов висновку що до російського земельного питання ще зарано вносити соціалістичний зміст: «... селянство потребує землі, а не права кожного на землю» [28, 223]. Дослідження побудовано за проблемно-хронологічним критерієм і мало узагальнювальний характер: автор подав матеріали різних губерній, але без географічного районування.

Широкий спектр питань, пов'язаних із розвитком селянського руху 1905–1906 рр. в українських губерніях (форми, учасники, причини, наслідки рухів та настрої селянства) проаналізували автори другої частини збірника «Аграрное движение в России в 1905–1906 гг.» [29–31]. О. Лосицьким досліджено становище на

Правобережній Україні (Подільська, Київська і Волинська губернії) [29]. Він шукав відповіді щодо розвитку селянського руху на сім обов'язкових питань: 1) форми руху; 2) учасники виступів; 3) їх спрямованість; 4) причини невдоволення і виступів селян; 5) підсумки руху; 6) економічні наслідки руху; 7) настрої селян після припинення руху. Джерельну базу нарисів склали відповіді на анкети Вільного економічного товариства та повідомлення преси. На розіслані товариством анкети в регіоні отримали 117 відповідей. Виклад матеріалу починався з кількісної та якісної характеристики учасників опитування (професія, соціальне становище кореспондентів, їх регіональне представництво).

В. Голубев вивчав становище на Лівобережжі (Полтавська, Чернігівська, Харківська губернії, 336 відповідей) [30]. Він критично оцінював джерела через суб'єктивність, уривчастість, політичні інтереси учасників опитування і ставив за мету дати загальні нариси селянського руху, його сутність.

Ситуацію в Південній Україні (Катеринославська, Херсонська, Таврійська губернії, 74 відповіді) проаналізував В. Громан [31]. Він вивчив чинники, які викликали селянські бунти, та окреслив способи досягнення заявленого і методи роботи зі статистичними джерелами [31, 395–396].

Незважаючи на неповноту та суб'єктивність анкетування Вільного економічного товариства, дослідниками було опрацьовано значний обсяг матеріалів. З їх допомогою було створено загальну картину селянського руху, виявлено його регіональні особливості, а також з'ясовано відображення селянської революції в суспільній свідомості. Результати цього дослідження широко використовували історики 1920-х рр.

Висновки. На початку ХХ ст. у центрі уваги науковців перебували такі дослідницькі проблеми: з'ясування сутності аграрно-селянського питання; вивчення передумов селянської революції; аналіз селянського руху. Під впливом революційних подій 1905 р. поняття «селянське питання» було поступово витіснене з публічного простору поняттям «аграрне питання». Характерною рисою більшості публікацій було переплетення багатьох дослідницьких проблем та партійна позиція їх авторів. За професійною приналежністю серед авторів перших селянознавчих праць були: юристи, економісти, державні службовці, земські діячі, журналісти. За жанровим представництвом серед праць із селянського питання переважали статті, підготовлені для науково-популярних видань і ступінь їх науковості не був високим. Однак характеристиці аграрного питання та селянського руху присвячено ґрунтовні праці, яким властиві ознаки наукових досліджень: аналіз історіографії, джерельної бази, спроба визначити методологію дослідження та дослідницькі завдання. Джерельну базу праць початку ХХ ст. складали матеріали російських губерній і окремі сюжети щодо Наддніпрянщини (це стосувалося

орендних відносин та розвитку селянського руху). Використання критерію географічного районування лише започатковували дослідники селянського руху. Історіографія початку ХХ ст. створила загальну картину селянського питання в Російській імперії і сприяла появі концепту «селянська революція».

Список використаної літератури та джерел:

1. Корновенко С., Герасименко О. Селянин-бунтар. Селянська революція в Україні 1902–1917 рр. Черкаси : Чабаненко Ю.А., 2017. 204 с.
2. Кудінов Д. Селянський рух у Наддніпрянській Україні в 1900 р. – лютому 1917 р.: історіографія: автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2015. 36 с.
3. Бровченко М. Крестьянский вопрос в России в начале ХХ века. Наука без границ. 2018. № 6 (23). С. 86–90.
4. Нужды деревни по работам комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Санкт-Петербург : Слово, 1904. Т. 1. 439 с.
5. Нужды деревни по работам комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Санкт-Петербург : Слово, 1904. Т. 2. 656 с.
6. Гессен В. Основы правопорядка. Нужды деревни по работам комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Санкт-Петербург : Слово, 1904. Т. 1. С. 41–97.
7. Страховский И. Крестьянский вопрос. Нужды деревни по работам комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Санкт-Петербург : Слово, 1904. Т. 1. С. 98–150.
8. Пешехонов А. Земельные нужды деревни. Нужды деревни по работам комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Санкт-Петербург : Слово, 1904. Т. 2. С. 1–115.
9. Чупров А. Общинное землевладение. Нужды деревни по работам комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Санкт-Петербург : Слово, 1904. Т. 2. С. 116–232.
10. Каминка А. Аренда. Нужды деревни по работам комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Санкт-Петербург : Слово, 1904. Т. 2. С. 233–284.
11. Анненский Н. Общія теченія финансовой политики государства. Нужды деревни по работам комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Санкт-Петербург : Слово, 1904. Т. 2. С. 552–656.
12. Очерки по крестьянскому вопросу. Собрание статей под ред. А. Мануилова. Москва : Издание Д. С. Горшкова, 1904. Вып. I. 285 с.
13. Очерки по крестьянскому вопросу. Собрание статей под ред. А. Мануилова. Москва : Издание Д. С. Горшкова, 1905. Вып. II. 348 с.
14. Мануилов А. Аренда земли в России в экономическом отношении. Очерки по крестьянскому вопросу. Собрание статей под ред. А. Мануилова. Москва : Издание Д. С. Горшкова, 1905. Вып. II. С. 72–203.
15. Великая реформа: [19 февраля 1861–1911]: русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. Москва : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1911. Т. 6. 354 с.
16. Леонтьев А. Законодательство о крестьянах после реформы. Великая реформа: [19 февраля 1861–1911]: русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. Москва : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1911. Т. 6. С. 158–199.
17. Пешехонов А. Экономическое положение крестьян в пореформенное время. Великая реформа: [19 февраля 1861–1911]: русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. Москва : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1911. Т. 6. С. 200–248.
18. Кауфман А. Аграрный вопрос в России. Москва : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1908. [Т.] 1. 167 [1] с.
19. Кауфман А. Аграрный вопрос в России. Москва : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1908. [Т.] 2. 166 [1] с.
20. Маслов П. Аграрный вопрос в России (Условия развития крестьянского хозяйства в России). Санкт-Петербург : Тип. т-ва «Общественная польза», 1905. Т. I. Ч. 1–2. 457 с.
21. Маслов П. Аграрный вопрос в России. Санкт-Петербург : Тип. т-ва «Общественная польза», 1908. Т. II. VIII с., 457 с., 135 с.
22. Святловский В. Мобилизация земельной собственности в России (1861–1908 г.). 2-е изд. Санкт-Петербург : Тип. Акц. о-ва тип. дела (Герольд), 1911. 150 с.
23. Дроздов И. Судьбы дворянского землевладения в России и тенденции к его мобилизации. Петроград : Север, 1917. 71 с.
24. Порш М. Статистика землеволодіння в 1905 р. і мобілізація земельної власності на Україні від 1877 р. по 1905 р. Київ : [Б. в.], 1907. 36 с.
25. Пешехонов А. Аграрная проблема в связи с крестьянским движением. Санкт-Петербург : Ред. журн. «Русское богатство», 1906. 135 с.
26. Веселовский Б. Крестьянский вопрос и крестьянское движение в России (1902–1906 гг.). Санкт-Петербург : Зерно, 1907. 172 с.
27. Прокопович С. Аграрный вопрос и аграрное движение. Ростов на Дону : Донская речь, 1905. 34 с.
28. Прокопович С. Аграрный кризис и мероприятия правительства. Москва : М. и С. Сабашниковы, 1912. 223 с.
29. Лолицкий А. Юго-западный край. Аграрное движение в России в 1905–1906 гг. *Обзоры по районам: Б. Веселовского и др.* Санкт-Петербург : Общественная польза, 1908. Ч. 2. С. 1–283.
30. Голубев В. Малороссийские губернии. Аграрное движение в России в 1905–1906 гг. *Обзоры по районам: Б. Веселовского и др.* Санкт-Петербург : Общественная польза, 1908. Ч. 2. С. 284–393.
31. Громан В. Новороссийские губернии. Аграрное движение в России в 1905–1906 гг. *Обзоры по районам: Б. Веселовского и др.* Санкт-Петербург : Общественная польза, 1908. Ч. 2. С. 394–535.

References:

1. Komovenko, S. & Herasymenko, O. (2017). Peasant-rebel. The Peasant Revolution in Ukraine 1902–1917. Cherkasy : Chabanenko Yu. A., 204 p. (in Ukr.).
2. Kudinov, D. (2015). Peasant movement in Dnieper Ukraine in 1900 – February 1917: historiography. Extended abstract of doctoral thesis. Kyiv, 36 p. (in Ukr.).
3. Brovchenko, M. (2018). The peasant question in Russia in the early twentieth century. *Nauka bez granic [Science Without Borders]*, 6 (23), 86–90 (in Russ.).
4. The needs of the countryside for the work of the committees on the needs of the agricultural industry (1904). St. Petersburg : The Word, 1, 439 p. (in Russ.).
5. The needs of the countryside for the work of the committees on the needs of the agricultural industry (1904). St. Petersburg : The Word, 2, 656 p. (in Russ.).
6. Gessen, V. (1904). Foundations of the rule of law. *The needs of the countryside for the work of the committees on the needs of the agricultural industry*. St. Petersburg : The Word, 1, 41–97 (in Russ.).
7. Strahovskij, I. (1904). The peasant question. *The needs of the countryside for the work of the committees on the needs of the agricultural industry*. St. Petersburg : The Word, 1, 98–150 (in Russ.).
8. Peshekhonov, A. (1904). Land needs of the village. *The needs of the countryside for the work of the committees on the needs of the agricultural industry*. St. Petersburg : The Word, 2, 1–115 (in Russ.).
9. Chuprov, A. (1904). Community land tenure. *The needs of the countryside for the work of the committees on the needs of the agricultural industry*. St. Petersburg : The Word, 2, 116–232 (in Russ.).

10. Kaminka, A. (1904). Rent. *The needs of the countryside for the work of the committees on the needs of the agricultural industry*. St. Petersburg : The Word, 2, 233–284 (in Russ.).
11. Annenskij, N. (1904). General current of the financial policy of the state. *The needs of the countryside for the work of the committees on the needs of the agricultural industry*. St. Petersburg : The Word, 2, 552–656 (in Russ.).
12. Essays on the peasant question. Collection of articles, ed. A. Manuilov (1904). Moscow : Edition of D. S. Gorshkov, I, 285 p. (in Russ.).
13. Essays on the peasant question. Collection of articles, ed. A. Manuilov (1905). Moscow : Edition of D. S. Gorshkov, II, 348 p. (in Russ.).
14. Manuilov, A. (1905). Lease of land in Russia economically. *Essays on the peasant question*. Collection of articles, ed. A. Manuilov. Moscow : Edition of D. S. Gorshkov, II, 72–203 (in Russ.).
15. The Great Reform: [February 19, 1861–1911]: Russian society and the peasant question in the past and present (1911). Moscow : Printing house of the I. D. Sytin partnership, 6, 354 p. (in Russ.).
16. Leont'ev, A. (1911). Legislation on peasants after the reform. *Great Reform: [February 19, 1861–1911]: Russian society and the peasant question in the past and present*. Moscow : Printing house of the I. D. Sytin partnership, 6, 158–199 (in Russ.).
17. Peshekhonov, A. (1911). The economic situation of the peasants in the post-reform period. *Great Reform: [February 19, 1861–1911]: Russian society and the peasant question in the past and present*. Moscow : Printing house of the I. D. Sytin partnership, 6, 200–248 (in Russ.).
18. Kaufman, A. (1908). The agrarian question in Russia. Moscow : Printing house of the I. D. Sytin partnership, 1, 167 [1] p. (in Russ.).
19. Kaufman, A. (1908). The agrarian question in Russia. Moscow : Printing house of the I. D. Sytin partnership, 2, 166 [1] p. (in Russ.).
20. Maslov, P. (1905). The agrarian question in Russia (Conditions for the development of the peasant economy in Russia). St. Petersburg : Printing House of the Public Benefit Partnership, I, 457 p. (in Russ.).
21. Maslov, P. (1908). Printing House of the Public Benefit Partnership, II, VIII p., 457 p., 135 p. (in Russ.).
22. Svyatlovskij, V. (1911). Mobilization of land ownership in Russia (1861–1908). 2nd ed. St. Petersburg : Printing house of the Joint-stock company of printing business (Gerold), 150 p. (in Russ.).
23. Drozdov, I. (1917). The fate of the noble land tenure in Russia and the tendencies towards its mobilization. Petrograd : The North, 71 p. (in Russ.).
24. Porsh, M. (1907). Statistics of land tenure in 1905 and the mobilization of land ownership in Ukraine from 1877 to 1905. Kyiv : [s. n.], 36 p. (in Ukr.).
25. Peshekhonov, A. (1906). The agrarian problem in connection with the peasant movement. St. Petersburg : Editorial office of the magazine «Russian Wealth», 135 p. (in Russ.).
26. Veselovskij, B. (1907). The peasant question and the peasant movement in Russia (1902–1906). St. Petersburg : The Grain, 172 p. (in Russ.).
27. Prokopovich, S. (1905). The agrarian question and the agrarian movement. Rostov na Donu : Don speech, 34 p. (in Russ.).
28. Prokopovich, S. (1912). Agrarian crisis and government measures. Moscow : M. i S. Sabashnikovy, 223 p. (in Russ.).
29. Losickij, A. (1908). Southwestern edge. *The agrarian movement in Russia in 1905–1906. Surveys by districts: B. Veselovskij and others*. St. Petersburg : Public Benefit, 2, 1–283 (in Russ.).
30. Golubev, V. (1908). Little Russian provinces. *The agrarian movement in Russia in 1905–1906. Surveys by districts: B. Veselovskij and others*. St. Petersburg : Public Benefit, 2, 284–393 (in Russ.).
31. Groman, V. (1908). Novorossiysk provinces. *The agrarian movement in Russia in 1905–1906. Surveys by districts: B. Veselovsky and others*. St. Petersburg : Public Benefit, 2, 394–535 (in Russ.).

COVERAGE OF PEASANT PROBLEMS IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE WORKS OF RESEARCHERS OF THE EARLY XX CENTURY

Introduction. *The study of the prerequisites and features of the course of the peasant revolution was begun by researchers of the early twentieth century, who prepared a significant complex of works on peasant problems. Such an increase in scientific and public interest in and peasant problems was due to a complex of factors: the study of the state of agriculture in the Russian Empire by government commissions, the development of political parties' programs, the rise of the agrarian movement and discussion of the peasant question in the State Duma. Analysis of works on peasant problems of the early twentieth century is made in numerous dissertations, monographs, and scientific articles. The question of the formation of the concept of the «peasant revolution» in the Russian Empire in the historiographical tradition of the early twentieth century remains insufficiently studied in historical science.*

The purpose of the study is to clarify the state of the study of peasant problems in the early twentieth century through the prism of the peasant revolution.

Results. *The article analyzes the journalistic and scientific works on the peasant question, prepared in the early twentieth century in the Russian Empire. The study includes the collections of articles: «The Needs of a Village», «Essays on the Peasant Question», «The Great Reform: Russian Society and the Peasant Question in the Past and Present». The second set of historiographical works consisted of scientific research by A. Kaufman, P. Maslov, B. Veselovskij, and other researchers of the peasant movement of the early twentieth century. On a professional basis, among the authors of the first peasant works were: lawyers, economists, civil servants, zemstvo officials, journalists. The factors that contributed to the appearance of these works are highlighted, and the specifics of the formation of the historiographical tradition on the peasant / agrarian question are clarified. The analysis was carried out according to the following criteria: content, features of the source base, genre representation, party position of the authors. It was established that the scientists focused on the following research problems: clarification of the essence of the agrarian / peasant question; study of the prerequisites for the peasant revolution; analysis of the peasant movement.*

Originality. *The study of the formation of the concept of «peasant revolution» in the historiographical tradition of the early twentieth century in the Russian Empire is conducted for the first time.*

Conclusion. *Under the influence of the revolutionary events of 1905, the concept of the «peasant question» was gradually supplanted from public space by the concept of the «agrarian question». A characteristic feature of most publications on the peasant question was the intertwining of many research problems and the party position of their authors. Popular science articles prevailed in terms of genre representation. The scientific level of these works was not high. Fundamental works are devoted to the characterization of the agrarian question and the peasant movement, which are characterized by the features of scientific research: an analysis of historiography, a source base, an attempt to determine the research methodology and research objectives. The source base of works of the early twentieth century: compiled of the materials of the Russian provinces and individual stories about the Dnieper region (this concerned lease relations and the development of the peasant movement). Researchers of the peasant movement began using the criterion of geographical zoning. Historiography of the early twentieth century created a general picture of the peasant question in the Russian Empire and contributed to the emergence of the concept of «peasant revolution».*

Keywords: *peasantry, peasant / agrarian question, peasant revolution, peasant problems, peasant movement.*